

Onderwerpen uit de Westzaanse geschiedenis

door WILLEM TIP/deel 34
beeld: Digitale Beeldbank

Zaanse bedrijvigheid

Met het bedrijf van Grootes kreeg Westzaan rond de eeuwwisseling een opzienbarende opbloei van de chocolade-industrie. Zoals vrijwel alle Westzaanse industrieën was de fabrikant Grootes halverwege de eeuw begonnen met een molen. In 'De Paradijsvogel' vervaardigde hij chocolade die zo goed van kwaliteit was dat hij er in Nederland en Oostenrijk (1871) de eretitel van hofleverancier mee verwierf. Niet veel later verving hij de wind door stoom (1877). In de molenshuur van De Paradijsvogel dreef voortaan een stoommachine de werktuigen aan. De echte groei begon vlak voor de eeuwwisseling (1899). Deftige, strak witgepleisterde fabriekspanden verrezen langs de Krabbelbuurt, de latere J.J. Allanstraat, drie verdiepingen, later zelfs vier verdiepingen hoog. Verwonderd liet een tijdgenoot zich in 1909 een literaire ontboezeming ontvallen: 'Aan het smalle Zaanse dorpspadje blokt de grote fabriek der bekende Grootes' Cacao omhoog, vreemd, reusachtig in deze omgeving van pygmeewoningen'. Westzaan nam met overtuiging zijn aandeel in het nieuwe, grootindustriële Zaanse landschap.

Zoals bij veel Zaanse industrieën was echter ook bij Grootes de Eerste Wereldoorlog spelbreker. De oorlog bracht stagnatie en allerlei aanvoerproblemen. Een enorme bedrijfsbrand in 1925 betekende daarna het begin van het einde. De depressie van de jaren dertig droeg het hare eraan bij. Gaandeweg raakten de panden langs de Krabbelbuurt leeg. Na de Tweede Wereldoorlog zouden ze nog een tijdlang dienst doen als pakhuis en opslag voor andere bedrijven. Uiteindelijk maakten ze plaats voor woonwijk De Paradijsvogel (1984). Daarmee leefde in elk geval de naam nog voort van de molen waarin het ooit begon.

Voor de Zaanse olie-industrie betekende de komst van staal en stoom ook een ommekeer. Eeuwenlang hadden de oliemolens het noorden en oosten van de streek beheerst. Ze hadden er altijd een degelijke ondergrond geleverd voor de werkgele-

Oliemolen De Duinmeier in het Westzijderveld.

genheid. Zo wisselend als de bedrijvigheid was in het zuiden, zo hecht was die in het noorden. Evenals bij het papier had de Franse Tijd bij de plantaardige oliën nauwelijks haar sporen getrokken. Lijnolie, raapolie, koolzaadolie en veekoeken bleven ook in slechte tijden onmisbaar. Olie vond een veelheid van toepassingen. Als spijsolie in het huishouden, als grondstof voor de verfbereiding en de zeepziederij, als patentolie voor de verlichting. In het midden van de negentiende eeuw telde men niet minder dan 114 werkende oliemolens en dikkokerijen. Ook Westzaan had zijn oliemolens, zoals De Roggebloem (1694-1898) en De Duinmeier (1681-1912). Rondom de molens speelde zich in de hele Zaanstreek een levendige oliehandel af. Het product vond in het hele land aftrek.

In het laatste kwart van de eeuw veranderde dat beeld echter volledig. De steeds voorradige stoom verving de wisselvallige wind. Nieuwe grondstoffen namen de plaats in van het oeroude inlandse lijnzaad, raapzaad of koolzaad. Uit de koloniën kwamen grote schepen binnen met palmpitten en aardnoten (sinds 1880). Veel later (1970) zouden die nog gevolgd worden door ladingen sojabonen. De lijnolie als grondstof verdween vrijwel van het toneel. Gas en elektra zouden al voor de Eerste Wereldoorlog zorgen voor een schone en gemakkelijke verlichting. Na de Tweede Wereldoorlog boden chemische kunststoffen de grondslag voor kant-en-klare en bovendien sneldrogende verven. De Zaanse verwerking van ingevoerde zaden tot bijvoorbeeld sojaolie zou ook in de 21ste eeuw van betekenis blijven. Voor een historische oliemolen die nog op de oude wijze inlandse zaden verwerkt, moet men nu echter naar de Zaanse Schans. Daar staat oliemolen De Bonte Hen (oorspronkelijk gebouwd in 1662).

De nieuwe techniek schiep niet alleen groeikansen voor bestaande bedrijven. Ook volledig nieuwe bedrijven ontstonden. De zetmeelindustrie was halverwege de negentiende eeuw aanwezig met zeventien kleine stijfelmakerijen, vooral gevestigd in Zaandam en Oostzaan. In het laatste kwart van de eeuw verschoof het zwaartepunt onmisken-

baar naar Koog aan de Zaan. Tegelijk verving maïzetmeel het traditionele tarwezetmeel. In Koog beheerst de moderne zetmeelindustrie nog steeds de Zaanoevers.

De nieuwe Zaanse industrie vroeg voor de verzending van haar producten om nieuwe verpakkingen. Daarvoor zorgden de blikfabriek in Krommenie (1889-1969) en talrijke nieuwe Zaanse papierwarenbedrijven. Zij zorgden voor zakken en dozen met opdruk. Ook in Westzaan-Noord vond een aantal papierwarenfabrieken huisvesting. Aan het Watermolenpad bevond zich al langer het bedrijf van Gebrs. De Jong (werkzaam vanaf het begin van de negentiende eeuw). Daar vlakbij, aan het Zeilenmakerspad, lag de kartonnagefabriek van Cor de Jong (1906-2015). Aan het Weiver vond men de papierwarenfabriek van Molenaar (1888) en aan de Nauernasche Vaartdijk de papierwarenfabriek Jan Bakker (1940-2017).

Tot aan het begin van de 21ste eeuw zouden de Westzaanse papierwarenfabrieken, die merendeels tussen de woonbebouwing lagen, daar hun bedrijf blijven uitoefenen. Daarna zouden ze plaatsmaken voor woningbouw. Elders in de Zaanstreek vertoonde zich diezelfde ontwikkeling. Midden negentiende eeuw telde men hooguit vijf traditionele verpakkingbedrijven, waaronder drie zakjesplakkerijen. Aan het eind van de twintigste eeuw waren er nog steeds zestien papierwarenfabrieken, waarvan zeven kartonnagefabrieken. De concurrentie vanuit het buitenland zou echter ook hier het aantal vestigingen terugbrengen.

De ontwikkeling van de Zaanse drukkerijen volgde vrijwel dezelfde lijn als die van de papierwareindustrie: een opgang aan het eind van de negentiende eeuw, gevolgd door een teruggang een eeuw later. Gevoelig bleek de grafische sector steeds meer voor de internationale concurrentie, vooral uit lagelonenlanden. In Westzaan was het beeld daaraan gelijk. Aan de Zeilenmakersstraat bevond zich drukkerij Van Dijk & Allan (1894-2015). Het gebouw zou evenals de erachter gelegen papierwarenfabriek Cor de Jong plaatsmaken voor woningen.

De chocoladefabriek van Grootes aan de Krabbelbuurt.

De drukkerij van Van Dijk & Allan aan het Zeilenmakerspad.